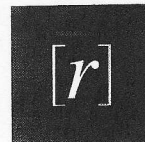

ordet

NR. 3/2006 - KR. 25

KVARTALSAVIS FOR RIKSMÅLSBEVEGELSEN · UTGITT AV RIKSMÅLSFORBUNDET

Er det sant at språk- striden er avsluttet?

AV ODD GUNNAR SKAGESTAD
Oslo

Debatt om språket

AV ODD GUNNAR SKAGESTAD
Oslo

V i skriver år 2006 og noterer at språk – vårt eget norske – er i skuddet som aldri før. Gjennom det siste året har språkbøker – kjappe og hippe i tone og innhold – toppet forlagenes og bokhandlernes salgslistor. Med sin programserie «Godt norsk» har NRK TV surfet på en veritabel pop-bølge av publikumsinteresse for språklige festligheter og finesser. I Aftenpostens trolig mest leste spalte – benevnt «Språket vårt» – gir avisens allestedsnærværende skolemester Per Egil Hegge oss daglige doser av formaninger om korrekt bruk av morsmålet. Og om vi ikke har fått med oss stort annet, så vet vi at språket er i stadig utvikling og endring – under påvirkning av en globalisert verdenskultur, teknologiske nyvinninger, innvandrer-slang og mye, mye annet. Ekspertene kan dessuten fortelle oss at slik har det alltid vært, – «intet nytt under solen»...

Blant de forhold som vi faktisk hører minst om, er språkpolitikken: Hvordan – og hvorvidt – de store, overordnede politiske styringsprosjekter gir språkutviklingen retning og innhold. Eller hvordan det ligger an med retning, innhold og intensitet i troen på språkpolitikk som styringsredskap i samfunnsplanleggingen. Hvilke erfaringer har man høstet og hvilke lærdommer kan man trekke i så måte? Sammen med det underliggende tema synes spørsmål som disse å være beheftet med en viss berøringsangst i de kretser hvor man ellers gjerne – hipt og hemningsløst – meddeler seg i det offentlige rom på tidsriktig vis om språkets evolusjonære finurligheter. Så lenge man kan skygge unna den språkpolitiske tematikk og helst usynliggjøre den språkpolitiske arena, er disse aspekter av språkutviklingen noe man på ufarlig vis kan forholde seg til som en paradigmebærende popkulturell markør.

Men innimellom skjer det også hendelser på den språkpolitiske arenaen. Blant fjorårets store og små tildragelser kunne noteres at vi fra og med 1. juli 2005 fikk en ny rettskrivningsnorm her i landet. Slikt hadde også skjedd tidligere, i rykk og napp, stykkevis og delt. Men det var etter hvert begynt å bli lenge siden. Større rettskrivningsreformer fant sted i 1907, 1917 og (særlig) i 1938. Sistnevnte ble avløst av den såkalte læreboknormalen av 1959, som siden den gang stort sett – med mindre justeringer fra tid til annen – har vært gjeldende i skoleverket og i offentlig tjeneste. Samt, om ikke påbudt i privat sammenheng, så allikevel langt på vei retningsgivende for den praksis som har nedfelt seg i store deler av pressen, i forlagene m.v.

I forhold til læreboknormalen fremstod den nye rettskrivningsnormen som en epokegjørende reform. Her knesettes elementer som innvarsler iøynefallende avvik fra eller brudd med tidligere språkpolitisk ideologi og praksis. Blant annet skal lite brukte former ut av ordlistene, mens mer tradisjonelle former som er mye brukt, blir godkjent som en del av den offisielle rettskrivningen. Dessuten

blir selve rettskrivningssystemet forenklet ved at skillet mellom hovedformer og sideformer forsvinner. Og ikke minst, det blir full valgfrihet mellom hankjønns- og hunnkjønnsbøyninger av substantiver. Radikale og skjellsettende reformer? Øyensynlig, ja.

Man skulle kanskje ha trodd at en slik hendelse ville ha blitt gjenstand for omfattende oppmerksomhet i media, kan hende også ha utløst et bredt spektrum av meningsbærende kommentarer og en livlig offentlig debatt, med ivrig deltagelse og kreative bidrag fra de kretser som ellers pleier la høre fra seg i vår hjemlige kulturdebatt. Så skulle ikke skje. I de fleste presseorganer ble saken knapt nok registrert. Begivenheten ble imidlertid 3. juli 2005 omtalt på lederplass av Aftenposten under den lagnadstunge overskriften «Samnorsk lagt i graven». Avisen kostet her på seg følgende lettere triumferende kommentar, for sikkerhets skyld med en forklarende tilleggsbemerkning:

«Endringene innebærer at hele samnorskprosjektet endelig avgår ved døden, etter et meget langvarig sykdomsleie. Prosjektet vil ikke bli savnet. Ambisjonen om å føre bokmål og nynorsk sammen til ett felles språk gjennom en pågående og radikal språknormering, utløste den heftige, nesten hatefulle, språkstriden på 1950-tallet».

På sporet av den tapte tid

Aftenpostens bruk av ordet «nesten» avslører kommentatorens unge alder eller dårlige hukommelse. Hos de mer tilårskomne blant oss utløser enhver omtale av «språkstriden på 1950-tallet» sterke minner om den ubetinget hatefulle atmosfæren som dengang gjennomsyret samfunnslivet og forpestet skolegangen. Og ikke bare dengang: Det var en atmosfære som bare sakte og gradvis – klamt gjenstridig og høyst ufullstendig, skulle løse seg opp gjennom de påfølgende tiårene. Dagbladet brakte således 30. november 2004 en artikkel hvor lingvisten og forfatteren Helene Uri fortalte den traumatiske historien om hvordan det gikk til at en velutdannet og forøvrig øyensynlig velutrustet person først i godt voksen alder våget seg ut av riksmål-skapet. Fortellingen var et avslørende vitnesbyrd om den intoleranse, smålighet og manglende takhøyde som utvilsomt gjennomsyrrer visse akademiske fagmiljøer. Men først og fremst illustrerer fortellingen hvor betent dette temaet har vært, – ikke bare på 1950-tallet, men helt opp til våre dager.

Nasjonsbyggingsprosjektet

Ikke så å forstå at språkstriden på 1950-tallet var noe nytt. Grunnlaget for vår særnorske språkstrid ble lagt allerede i 1885, da Stortinget – ganske så ekstravagant – bestemte at Fedrelandet skulle ha to likestilte offisielle språkformer.

Fra før av hadde man Riksmålet, – den rådende språkform med sin basis i en felles dansk-norsk skrifttradisjon. Statsforvaltningens språk, Ibsens og Bjørnsons språk, avisenes språk – det daglige skriftspråk for

en befolkning som lå på verdenstoppen i lese- og skrivekyndighet. Et språk som med sitt danskpregede arvegods vel hadde et visst forbedringspotensial, men som likevel dekket de fornødne bruksfunksjoner.

Men ikke godt nok for våre politikere! Derfor fikk også Ivar Aasens dialektbaserte og syntetiske privatprodukt Landsmålet fullt likestilt offisiell status. Og dermed var det også duket for den selsomme språkstriden som senere – og gjennom hele det 20. århundre – skulle bli en integrert del av det samlede norske nasjonsbyggingsprosjektet. Stridens fronter har fylket seg i spredt uorden, og i minst 6 dimensjoner, som følger:

- Den nasjonale dimensjon, dvs. de antatt norsk-norske språkverdier kontra dansk-norske og andre fremmede elementer.
- Den sosiale dimensjon, dvs. «de kondisjonertes» språk kontra almuens ditto.
- By-land-dimensjonen.
- Sentrum-periferi-dimensjonen.
- Modernisme-dimensjonen, dvs. det modernistiske prosjekt kontra presumptivt bakstreverske tradisjonistiske verdier.
- Den estetiske dimensjon, dvs. «pent» versus «stygt» språk.

Samnorskprosjektet

Alt dette har det ikke vært så lett å følge med i. En rød tråd har det likevel vært mulig å skimte, nemlig samnorskprosjektet. Det skulle imidlertid ta mange år før prosjektet materialiserte seg i en slik form og på en slik måte, som i sin tur førte til at det fikk en så sørgelig skjebne som tilfellet skulle bli.

Sørgelig, – for selve påfunnet var egentlig genialt. Og resonnementet er lett å følge: Her hadde vi i Norge kommet i skade for å påføre oss selv én aldeles tåpelig situasjon med to offisielle skriftformer av ett og samme språk. Ikke bare en uhyre upraktisk ordning for et lite språksamfunn, men vi hadde i tillegg helt unødig skaffet oss en ødeleggende språkstrid på nakken! Hvor mye bedre ville det ikke være om vi kunne klare oss med ett skriftspråk, og samtidig slippe disse opprivende indre stridighetene? Slik var det mange som tenkte. Mange tenkte også et stykke videre, og noen tok den helt ut: Om vi bare kunne slå Riksmålet og Landsmålet sammen, så ville vel alt bli bra? Begge parter ville riktignok måtte jenke seg, her ville det være tale om å gi og ta – kanskje gjennom en gradvis og tidkrevende prosess – men til slutt ville man nå målet!

Samnorskprosjektet var således ment å løse språkstriden. Men istedenfor å bli noen løsning, kom prosjektet til å tilføre språkstriden nok en dimensjon. Samnorsken ble et ytterligere problemelement som bare kom til å skjerpe motsetningene, øke forvirringen og forbitnelsen. Årsaken er å finne i den politisering som skulle gjennomsyre prosjektet og utgjøre selve drivkraften – så lenge det varte. Den særegne formen for politisering som skulle bli prosjektets styrende faktor, kan avleses gjennom følgende tildragelser:

- Stortingsvedtaket i 1929 om å omdøpe de

to språkformene – Riksmål til Bokmål og Landsmål til Nynorsk. I dette vedtaket lå et mektig signal om favorisering av Landsmålet på Riksmålets bekostning. Tilsynelatende innebar det ikke noen formell knesettelse av samnorskprosjektet. Ikke desto mindre var vedtaket også en veritabel programerklæring om hvordan våre politikere så for seg den veien som skulle føre frem til sammensmelting av de to målformene: Riksmålet skulle bortvises fra det bredere offentlige rom, fratas sin funksjon som riksdekkende bruksspråk og henvises til en tilværelse tilpasset spesielt interesserte bokormer. Landsmålet skulle alene få status som fremtidens norske språk. Eller rettere sagt (om man la samnorskprosjektet til grunn): Samnorsken skulle utvikles og innføres på Landsmålet premisser.

- Innføringen av rettskrivningsreformen av 1938. Denne reformen innebar en så drastisk tilnærming av grammatikk og stavemåte i de to målformene at formålet var åpenbart: Et par skritt til av samme slaget, og den endelige sammensmelting ville være fullbrakt. 1938-rettskrivningen betydde en påtvunget tilnærming fra begge sider. Både Riksmålet (nå «Bokmålet») og Landsmålet (nå «Nynorsken») måtte gi betydelige konsesjoner ved oppgivelse av tradisjonelle former. At det fra begge leire kunne høres klager over at man hadde måttet gi mer enn motparten, var i og for seg som man kunne vente. Det springende punkt er imidlertid ikke hvem som måtte gi mest, men den hensynsløsheten som språkpolitikerne la for dagen i sin tvangs-, påbuds- og forbudssiver.

- Nedsettelsen i 1951 av Norsk språknemnd – et statlig organ med det uttrykkelige og bundne mandat å påse at samnorsken skulle tuftes på det man oppfattet som «norsk folkemåls grunn», – en formulering som i sin konsekvens måtte tolkes som et påbud om å gi den samlede nasjonale kulturarv på båten.

Fra språkstrid til «fred»

Opprettelsen av Norsk språknemnd skulle bli samnorskprosjektets høydepunkt. På dette tidspunktet hadde imidlertid prosjektet rukket å bli så kompromittert at det bare kunne gå nedover. Striden om deltagelse i Nemnda førte til full splittelse i Den norske Forfatterforening, hvor utbryterne dannet Forfatterforeningen av 1952. Samtidig oppstod Foreldreaksjonen mot samnorsk i skolen, som i 1952 rakk å samle 400 tusen underskrifter mot den forhatte språkpolitikken. (Påstanden fra visse samnorskforkjempere om at de 400 tusen kun var «noen gamle tanter i Uranienborg menighet» bidro ikke til å dempe striden). Gradvis gikk språkstriden over til å anta karakter av lavintensitetsstillingskrig. Fra omkring 1970 kunne man endog tale om en slags språkfred, med nedsettelsen av den såkalte Vogt-komiteen som

forts. neste side

Samnorsken var et diktat

forts. fra side 8

førte til at Norsk språknemnd ble avløst av Norsk språkråd, med et vesentlig mindre kontroversielt mandat. Og som et prov og et symbol på den nyvunne idyll og fordragelighet kunne de splittede forfatterne atter samles i én forening med sitt gamle navn. Men først ifjor, i og med den nye språkreformen av 1. juli 2005, kunne man altså – som Aftenposten – erklære at samnorskprosjektet var avgått ved døden, «etter et meget langvarig sykdomsleie».

Sett på bakgrunn av den norske språkstridens historikk, og ikke minst i lys av det engasjement som stridens parter utviste gjennom flere generasjoner, er det forunderlig at fjorårets språkreform har vakt så liten oppmerksomhet som tilfellet synes å være. Det er som om hele temaet er innhyllet i en saus av berøringsangst, glemsel og kulturell malaise. Den fordums «Akersgates Tante» (nå vårt ledende tabloide kulturorgan) fortjener iallfall honnør for å ha bidratt til at begivenheten ikke gikk fullstendig hus forbi. Noen ytterligere mediadekning av betydning – f.eks. oppfølgende reportasjer om de erfaringer som måtte være vunnet i den tiden som er gått siden reformen ble kunnngjort – har det imidlertid knapt vært mulig å registrere.

Samnorsken er død – ikke fordi idéen var dårlig, men fordi den kom skjevt ut av hopped. Prosjektet er dødt fordi det ble et redskap for geskjeftige filologers hang til å drive «social engineering». Dødt fordi det ble et offer for klåfingrede politikeres maktbrynde. Fordi prosjektet – med sin karakter av kommandokultur – viste seg vanskeligere å gjennomføre enn hva dets forkjempere vel hadde trodd.

Så langt kunne man kanskje, sammen med Aftenposten og dens likesinnede, juble en smule. Men la oss ikke glemme at det grunnleggende problemet som samnorskprosjektet var ment å løse – nemlig situasjonen med to språkformer – står fortsatt uløst.

Strategiske feilgrep

I så måte står også Riksmålsbevegelsen å klandre, for ikke å ha kjent sin besøkelsestid. I samnorskprosjektets embryoniske fase hadde Riksmålsbevegelsen i realiteten en gylden sjanse til å vinne det avgjørende slag i selve språkstriden. Men i stedet for å kuppe hele samnorskprosjektet og drive det frem på sine egne premisser, valgte Riksmålsbevegelsen motstandslinjen, hvor samnorsken ble demonisert, latterliggjort og trakkett på. Strategien

var åpenbart basert på den vrangforestillingen at riksmålstilhengerne og «nynorsk-folket» (dvs. målstreverne i Noregs Mållag m.v.) hadde en felles interesse i å hegne om sine respektive verdier mot den farlige radikalisme, kulturelle forflatning, smakløshet samt manglende dannelse som samnorskprosjektet representerte. Det var en konservativ strategi, som samtidig innebar en aksept for en «delt løsning», hvor Norge måtte avfinne seg med en permanent situasjon med to målformer. En strategi hvor målet var situasjon hvor de to leire kunne leve i idyllisk fredelig sameksistens, basert på gjensidig respekt og fordragelighet.

Dette var en virkelighetsoppfatning, og en tilhørende strategi, som skulle vise seg å være feilslått. Noen slik allianse med nynorskfolket, tuftet på de angivelig felles konservative verdier, lyktes det aldri riksmålstilhengerne å få istand. Nynorskfolket visste nemlig hele tiden hvor deres egne interesser lå, og fulgte en grei strategi: Om det ikke skulle lykkes dem å gjøre Landsmålet/Nynorsken til einaste riksmålet i Noreg, så skulle de iallfall utnytte samnorskprosjektet til å ødelegge og tyne det forhatte dansk/norske Riksmålet så langt råd var. Det siste lyktes bare nesten, men samnorskprosjektet ble skviset mellom det som var av bark og ved til ikke engang sevjén var igjen.

Samnorsken er død?

Hvilke lærdommer kan vi idag trekke av samnorskens sørgelige skjebne? Den viktigste er trolig at kommandoøkonomiens prinsipper fungerer like dårlig innen kultur og

samfunnsliv forøvrig, som når det gjelder allokering av kapital og arbeidskraft, eller produksjon og distribusjon av varer og tjenester. Samnorskprosjektet ble søkt gjennomført gjennom politisk diktat. Det var hovedfeilen. Men betyr det uten videre at vi – som Aftenposten og dens meningsfeller – bør anse prosjektet som skrinlagt eller endog gravlagt for godt?

Det kunne vi gjerne gjøre dersom vi virkelig hadde lagt bak oss de problemer som samnorsken var ment å løse. Men det har vi ikke. Det gjenstår fortsatt å overvinne den dobbelte utfordringen – å avskaffe situasjonen med to språkformer samt å gjøre slutt på språkstriden. Derfor gjenstår også fortsatt utfordringen å skape et levedyktig og gjennomførbart samnorsk-prosjekt. Og for å kunne være levedyktig og gjennomførbart, må det være markedsbasert, – et produkt av en språkutvikling hvor de former som får gjennomslag gjennom samspillet mellom tilbud og etterspørsel, blir de rådende. Da vil vi som idag må konstatere at samnorsken er død, kunne tiltre mantraet «Leve samnorsken!»

Et lite problem: Det gamle munnhelle «Navnet skjemma ingen» har dessverre et sterkere element av ønsketenkning enn hva ønskelig kunne være. Forfatteren av disse linjer ville for sin del ikke ha noen problemer med at ordet «samnorsk» atter skulle kunne bringes til heder og verdighet. Dersom ordet likevel være oppbrukt og diskreditert hinsides enhver bergingsoperasjon, kunne man alltså kalle den fremtidige språklige enhetsnormen for noe annet, – hva for eksempel med «norsk»?

Noe å tenke på for våre kulturpolitikere?